

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/59799>

Please be advised that this information was generated on 2019-05-23 and may be subject to change.

Zorg om jezelf als basis van christelijke spiritualiteit

TOINE VAN DEN HOOGEN

Wie kent ze niet: de aardappeleters van Vincent Van Gogh (Nuenen, april 1885)! In een donkere, berookte kamer zien we boeren en boerinnen om de eettafel gezeten.

Van Gogh schreef in een brief aan zijn broer Theo (brief 404, Verzamelde brieven):

Ik heb n.l. wel terdeeg er op willen werken, dat men de gedachte zal krijgen dat die luidjes, die bij hun lampje hun aardappels eten met die handen, die zij in den schotel steken, zelf de aarde hebben omgespit en het spreekt van handenarbeid en van dat zij hun eten zo eerlijk verdiend hebben. Ik heb gewild dat het doet denken aan een gansch andere manier van leven dan die van ons, beschaafde menschen. Ik zou dan ook volstrekt niet begeeren, iedereen 't zoo maar mooi of goed vond.

In een andere brief aan zijn broer Theo schreef Van Gogh dat 'er niets kunstzinnigers is dan mensen liefhebben'. Hij is zijn leven lang 'De aardappeleters' als een van zijn hoofdwerken blijven beschouwen.

Wat hebben de aardappeleters te maken met het thema van deze bijdrage? Op vele plaatsen is in deze aflevering sprake van bewogenheid om het lot en het begaan zijn met het leven en de bestemming van *anderen*. In mijn bijdrage is de aandacht gericht op de bewogenheid en zorg om *je zelf*. Aardappelen koken is een duidelijk voorbeeld van zorg om *je zelf*. Het is een voorbeeld van nog veel meer dan dat. Maar dit alledaagse voorbeeld van zorg om jezelf wil ik als uitgangspunt nemen om na te denken over de vraag waarin eigenlijk de spirituele thematiek bestaat van zorg om jezelf.

Dat het gaat om een thematiek met een spiritueel en typisch christelijk karakter is eigenlijk al snel duidelijk. Want in de traditie van het christendom worden twee gerichtheden van onze bewogenheid om een (A)(a)nder met elkaar verbonden. In het woord van Jezus wordt het eerste gebod *de Heer uw God liefhebben met heel uw hart en met heel uw ziel en met heel uw verstand* gelijkgesteld (*homoiou*, gelijkaardig en volkomen gelijk, staat er in het Grieks) aan het tweede gebod om *uw naaste lief te hebben als uzelf*. Wat kan er bedoeld zijn met die uitdagende oproep om je naaste lief te hebben als jezelf (Mt. 22:39)? Nu moet je aan de aardappeleters en aan de vrouw die ze heeft gekookt,

blijven denken. Zorg om jezelf is deel van de liefde tot de ander en samen zijn ze gelijkaardig en helemaal gelijk aan de gerichtheid op de Eeuwige.

Is dat typisch christelijk? Ik ga nu niet in op de vraag of deze leefregels ook in andere spirituele tradities vóórkomen. Het volstaat me hier om te weten dat deze leefregels een kernpunt zijn in de levenswijze die teruggaat op Jezus en kernachtig uitdrukken waarin het geloof in Jezus bestaat in alledaagse gestalten. Eén van de meest typerende trekken van een christelijke levenshouding bestaat in gelijkaardigheid tussen beide leefregels. Vanwege deze gelijkaardigheid tussen beide geboden kunnen we in het tweede gebod een menselijk bereikbare toegang vinden tot de onbereikbaarheid van de Eeuwige en de onmogelijkheid van die allesomvattende liefde voor de Eeuwige waarover het eerste gebod spreekt. Het tweede gebod, zo luidt mijn opvatting, is een voor ons mensen voorstelbare weg die kan brengen op het pad van die vreemde en gevaarlijke liefde waarin de Eeuwige ons kan 'overkomen'. Daarom begin ik bij het zorgen om jezelf als deel van de liefde voor de ander. Dat is de basis van een christelijke spiritualiteit. Want 'aardappelen eten' doen we elke dag.

Zorg om jezelf

Zo concreet en zo materieel als Van Gogh praat over de aardappeleters (*die luidjes, die bij hun lampje hun aardappels eten met die handen, die zij in den schotel steken, (die) zelf de aarde hebben omgespit... het spreekt van handenarbeid en van dat zij hun eten zo eerlijk verdiend hebben*), zoveel vragen komen er op wanneer je even langer nadent over wat dat is: zorgen om je zelf als deel van de liefde tot de ander. We leven allang niet meer in het Nuenen van 1885. Anno 2004 is 'zorg' in het Nederlands een woord uit een gecompliceerd en zorgwekkend idioom geworden. 'Zorg' heeft een ingewikkelde context gekregen en buiten die context om kun je er eigenlijk niet meer concreet over praten. Zonder nadere aanduiding voorzien, dus als 'de zorg', verwijst het woord naar een ingewikkelde reeks van publieke voorzieningen waarmee we onze gezondheid, onze ouderdom en aftakeling en onze levenskansen en levenskwaliteit institutioneel hebben omgeven. Om levenskansen ging het bij die aardappeleters ook. Maar nu is de context veranderd en daarmee zijn de betekenissen ingrijpend verschoven. Je kunt werken in 'de zorg' en je kunt je roeping vinden in een taak en deskundigheid in de 'zorgsector'. Er zijn grote vragen gerezen bij de manier waarop deze voorzieningen in onze samenleving functioneren. Daarom is 'de zorg' een zorgwekkend begrip geworden.

Dat heeft ook gevolgen voor de thematiek van de spiritualiteit die ons hier bezig houdt: je naaste liefhebben als jezelf. 'De zorg' heeft nauwelijks meer iets te maken met bijvoorbeeld het oude woord 'armenzorg'. We zijn 'de zorg' gaan verstaan als een behartiging van een ingewikkelde reeks van risico's van onze levenskansen en levenskwaliteiten. We hebben ondervonden dat die behartiging beter en op een veel omvangrijkere schaal kan gebeuren wanneer we die behartiging professioneel aanpakken en organiseren dan wanneer dat om redenen van compassie gebeurt. Daarom kun je vaststellen dat 'de zorg' in onze samenleving op een functionele wijze wordt benaderd. Ook kritiek op de manier waarop dit gebeurt, dient geleverd te worden op

een professionele wijze. Zelfs alternatieve circuits doen hun best hun alternatief op een professionele wijze aan de orde te stellen. En wanneer er - zoals tegenwoordig - veel aandacht komt voor het belang van 'spiritualiteit', wordt dat niet tegenover die functionele benaderingswijze gedaan maar opgevat als een (kritische) aanvulling daarop. Je naaste liefhebben als jezelf vraagt in onze samenleving om deskundigheid en kritische reflectie. Er is veel veranderd sinds de tijd dat Van Gogh schreef dat hij hoopte dat zijn schilderij *doet denken aan een gansch andere manier van leven dan die van ons, beschaafde mensen*. De zorg voor onze levenskansen en levenskwaliteit is een zaak van 'beschaving' geworden die we op een functionele wijze willen benaderen.

Idolen van zorg

Er is dus geen *directe* toegang meer tot het zorgen om jezelf als deel van liefde tot de ander. Wie dat toch blijft volhouden, bedriegt zichzelf op een romantische manier. Als je rond het 'zorgen voor jezelf' naar mogelijkheden van een christelijke spiritualiteit zoekt - en dát wil ik hier doen - moet je volgens mij niet terugvallen in een dergelijke romantiek.

Anno 2004 wordt de zorg verstaan als behartiging van de levenskansen en levenskwaliteiten van ieder die wordt erkend als burger van de staat. Binnen die beperking (!) wordt zorg geprojecteerd vanuit het perspectief van onze actieve verantwoordelijkheid, vanuit haar mogelijkheden en grenzen. De centrale vraag luidt wat wij kunnen doen en waar onze grenzen liggen. De zorg, als de context waarin wij de tweede leefregel van Jezus waarnemen, is in het spoor van de Franse wijsgeer Jean-Luc Marion te karakteriseren met een Grieks woord: *eidolon*. De zorg heeft het karakter aangenomen van een idool. Het wordt een realiteit die wij projecteren vanuit onze menselijke vrijheid en verantwoordelijkheid als een 'zaak' waarnaar wij dienen te streven. In die zin wordt 'de zorg' een object van ons menselijk project van vrijheid en humaniteit.

Ik schrijf over 'ons menselijk project' in het sterke besef dat dit veel te generaliserend klinkt. Humaniteit is de horizon van dit project waarnaar we streven. Maar eerst en vooral is het van top tot teen een westers, en in hoge mate wit project. Westers en wit, en ook nog in hoge mate masculien is het, onze context om de naaste lief te hebben als onszelf. Het is een idool geworden, een idool van 'beschaafde mensen' zou Van Gogh zeggen.

Wanneer je 'de zorg' als een 'project' aanduidt, dan hoort daarbij een mens die zich ten doel stelt 'de zorg' te verwerkelijken, een 'actor' op de markt (in economisch opzicht), een volksvertegenwoordiger (in politiek opzicht), een dokter (in medisch opzicht) enzovoort. Voor deze subjecten is 'de zorg' een werkelijkheid die hun blik vasthoudt en een doel dat hun waarneming vult. Daarom is 'de zorg' een idool.

Iconen

Is dat de enige benadering? Kun je de zorg om jezelf als deel van de liefde tot de ander alleen maar benaderen vanuit het perspectief van het ondernemende subject? Kun je deze werkelijkheid alleen maar zien in het licht van een actor op de markt, een arts,

een volksvertegenwoordiger, respectievelijk vanuit het perspectief van een cliënt, een patiënt, een kiezer?

Marion betoogt dat wij nog een andere mogelijkheid hebben en dat we die andere mogelijkheid moeten onderzoeken. Want idolen nemen onze vrijheid en humaniteit uiteindelijk gevangen. Wanneer we de werkelijkheid *alleen maar* tegemoet treden op een idolatrische manier, bevestigen we onze unieke plaats in de wereld op een wijze waarbij we de werkelijkheid tegelijk als onze eigen 'gevangenis' opbouwen. 'De zorg' wordt dan een bedenkelijk project, een onderneming die slechts schijnbaar de menselijke vrijheid en humaniteit dient en waarin het motto dat je de naaste dient lief te hebben als jezelf, verraden wordt. Een alternatief zoeken vergt echter dat we de idolen afbreken. Anders sussen we ons in romantiek.

Het alternatief ligt eveneens in onze eigen mogelijkheden van perceptie. Het alternatief komt niet 'van buiten' maar ligt in een andere menselijke mogelijkheid om de werkelijkheid in ons bewustzijn te leren kennen, namelijk door ze te *vernemen*. Een 'idool' bevriest en fixeert de relatie tussen ons en de werkelijkheid. Maar er is ook een andere mogelijkheid waarmee de werkelijkheid aan ons bewustzijn kan verschijnen, oppert Marion. Dat is de mogelijkheid om de werkelijkheid in een 'icoon' te vernemen. Ons bewustzijn van de werkelijkheid wordt door een 'icoon' een bewustzijn dat wordt tegemoet getreden en daarin gericht *raakt* als het bewustzijn *van* de werkelijkheid. Het primaat van de intentionaliteit wordt door een 'icoon' onderbroken en onze intentionaliteit wordt door het 'icoon' zich ervan bewust een bewustzijn te zijn dat de werkelijkheid *verneemt*. Dat vernemen gebeurt vanzelfsprekend op *onze* wijze. Maar de vertrouwdheid met die wijze zal telkens onderbroken worden door het icoon en eraan herinnerd worden dat haar oorsprong 'vreemd' is en haar bron van kennis teruggaat op een 'ouder iets'.

Zorg voor jezelf als een icoon

Zorg voor jezelf verstaan wij bijna vanzelfsprekend als een expressie van autonomie. We hebben in het verleden geleerd dat deze autonomie de basale reden is om 'aan jezelf verschuldigde onmondigheid' (Kant) te bestrijden en doorbreken. In christelijke spirituele tradities leven ook andere redenen om zorg voor jezelf te hebben, redenen die verwijzen naar de onmogelijke overmacht van die allesomvattende liefde voor de Eeuwige waarover het eerste gebod spreekt. In dit spoor staat de zorg voor jezelf niet in dienst van de liefde voor de ander maar is de liefde voor de ander de vrucht van de zorg voor jezelf. De zorg voor jezelf wordt de *passage* (Marion) tot de liefde voor de ander. De zorg voor jezelf en haar vrucht, de liefde tot de ander, zijn in de christelijke traditie het pad waarop die vreemde en gevaarlijke liefde van de Eeuwige ons kan 'overkomen'.

Om deze *doorgang* te worden, dient het zelf van zijn idool-gestalte ontgaan te worden, iets wat tal van mystici op vaak vreemde manieren hebben nagestreefd. Wellicht is het belangrijk te wijzen op één van de inzichten die de christelijke traditie - soms met veel moeite - heeft opgedaan op dit punt. De zorg voor jezelf transformeren hoeft niet te betekenen dat mijn zelf 'verniet' raakt. Het transformeren van je ik tot

een zelf dat als het ware 'gevuld' raakt met bekommernis om je zelf en om de ander en dat daarin icoon van eeuwige (dat wil zeggen: steeds nieuwe) liefde wordt, is een proces van personalisering. In de mate dat het zelf minder een 'ik' en meer een persoon wordt, wordt het een doorgang voor liefde tot de ander.

In dit licht kun je het schilderij van Van Gogh 'lezen' als een artistieke verbeelding van iets dat *gansch anders* is. Het kan doen denken aan *een gansch andere manier van leven dan die van ons, beschaafde mensen*.

Wat is het belang van deze mystieke inzichten voor ons thema, de zorg voor jezelf in de context van 'de zorg'? In 'de zorg' is het vraagstuk van de autonomie een centrale kwestie, zowel bij hen die zorg verlenen als bij hen die zorg kopen, en zowel onder het opzicht van de professionele rollen die vervuld dienen te worden als onder het opzicht van de competenties die daarvoor noodzakelijk zijn. Hoe staat dat aangeduide proces van transformatie zoals mystieken dat beschrijven, in relatie hiertoe? Is het een vorm van niet-functioneel 'gebasel'? Heeft het spirituele transformatieproces iets van doen met onze alledaagse werkelijkheid en de context waarin wij leven? Kun je streven naar autonomie in de zorg én idolen afbreken waardoor ruimte voor een andere bekommernis komt? Kan spiritualiteit daaraan bijdragen zonder valse romantiek?

Autonomie

We hebben een nieuw concept van autonomie nodig, om de idolen van zorg om jezelf te doorbreken. Tradities van spiritualiteit kun je verstaan als bronnen die te denken geven over deze vraag. Ons concept van autonomie dient te worden doorbroken. Dat wil niet zeggen dat ons concept van autonomie dient te worden gerelativeerd of afgebroken. We dienen het concept autonomie veeleer te intensiveren. De zorg om mezelf is autonoom omdat ze rust in de niet verder te funderen particulariteit van ons lichaam. Ons lichaam is de meest basale plaats waar een mens de capaciteit tot personalisering aantreft. Alleen iemand die haar/zijn lichaam koestert, verstaat de liefde tot een ander en zal *daarom* strijden voor autonomie, ook in de context van 'de zorg'. Vanuit een christelijke spiritualiteit die de zorg om jezelf centraal stelt, dienen we een nieuw begrip van autonomie te ontwikkelen.